

คู่มือ

นักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก

วิชา ธรรมวิจารณ์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
MAHACHULALONGKORNRAJAVIDYALAYA UNIVERSITY

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

คู่มือ
นักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก
วิชา ธรรมวิจารณ์

โครงการพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรม
กองวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก

วิชา ธรรมวิจารณ์

ผู้แต่ง	: คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
บรรณาธิการ	: ผศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร, ผศ.ดร.สุเทพ พรมเลิศ, อาจารย์กฤต ศรียะอาจ
ออกแบบปก	: นายพิจิตร พรมดี
จัดรูปเล่ม	: นางสาวกรรภา อรรถะนาค
ศิลปะ/ภาพประกอบ	: น.ส.กวีรญา มีมุข
พิมพ์ครั้งที่ ๑	: มีนาคม ๒๕๕๕
จำนวนพิมพ์	: ๓,๐๐๐ เล่ม
พิสูจน์อักษร	: พระมหาสุระศักดิ์ ธีรวิโส
ลิขสิทธิ์	: ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้ามการลอกเลียนไม่ว่าส่วนใดๆ ของหนังสือเล่มนี้ นอกจากจะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก วิชาธรรมวิจารณ์...

กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2555,
๒๓๔ หน้า.

1.ธรรมะ-การศึกษาและการสอน. 2. พุทธศาสนา-หัวข้อธรรม.

I. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. II. ชื่อเรื่อง.

294.315

ISBN : 978-974-364-990-5

จัดพิมพ์โดย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เลขที่ ๗๙ หมู่ ๑
ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๑๓

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๑๑-๑๗ ถนนมหาธาตุ
เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐
โทรศัพท์ ๐-๒๖๒๓-๕๖๒๔ โทรสาร ๐-๒๖๒๓-๕๖๒๓

คำปฐาฐก

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีโครงการพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรม ปีงบประมาณ ๒๕๕๒ โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อสนองพันธกิจด้านบริการวิชาการทางพระพุทธศาสนาของมหาวิทยาลัย ๒) เพื่อพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรมทุกระดับให้ครบถ้วนสมบูรณ์ ทันสมัย ๓) เพื่อเผยแพร่ผลงานวิชาการทางพระพุทธศาสนาให้เข้าถึงประชาชนทุกระดับ

โครงการนี้เกิดขึ้นมาได้จากความร่วมมือร่วมใจกันของคณาจารย์และเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยร่วมกันพัฒนาเนื้อหาคู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก ด้วยวิธีะอูตสาหะแรงกล้า พัฒนาหนังสือวิชาการทางพระพุทธศาสนาให้มีเนื้อหาสาระถูกต้อง เฝียบพร้อมด้วยอรรถและพยัญชนะ เป็นที่ยอมรับของสังคม

หนังสือคู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก วิชาธรรมวิจารณ์เล่มนี้มีเนื้อหาสมบูรณ์ครบถ้วนตามหลักสูตรธรรมสนามหลวง สำนวนกระชับ อ่านง่าย ทันสมัย ลำดับเนื้อหาชัดเจน และมีรูปภาพประกอบ เหมาะอย่างยิ่งสำหรับนักเรียน ตลอดจนผู้สนใจทั่วไป

ขออนุโมทนาขอบคุณคณะกรรมการโครงการพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรม คณาจารย์และเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยทุกคนที่ได้เสียสละเวลาพัฒนาเนื้อหาคู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก วิชาธรรมวิจารณ์เล่มนี้ให้เกิดมีขึ้น อันจะเป็นสมบัติของมหาวิทยาลัยสืบไป หวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือคู่มือเล่มนี้ จะอำนวยประโยชน์เชิงวิชาการทางพระพุทธศาสนาแก่นักเรียนและประชาชนผู้ที่สนใจ ตลอดไป

(พระธรรมโกศาจารย์)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

รายนามคณะกรรมการ
โครงการพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรม
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๓

<p>คณะกรรมการอำนวยการ ที่ปรึกษา</p> <p>พระธรรมโกศาจารย์, ศ.ดร.</p> <p>ประธานกรรมการ</p> <p>พระศรีคัมภีรญาณ, รศ.ดร.</p> <p>รองประธานกรรมการ</p> <p>พระมหาเจิม สุวโจ</p> <p>กรรมการ</p> <p>พระครูบวรสิกขการ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, ผศ.ดร พระมหาสุทัศน์ ติสฺสรวาทิ พระมหาสุเทพ สุปฺนฺชิตโต พระมหาศรีทนต์ สมจาโร พระมหาวีระพงษ์ วีรวุโธ พระสุทิน เขมวุโธ พระมหาบุรณะ ชาตเมโธ พระมหาสมเดช ตปสีโล นายเกษม แสงนนท์ นายสนธิญาณ รักษาภักดิ์</p> <p>กรรมการและเลขานุการ</p> <p>นายสุชญา ศิริธัญญการ</p> <p>กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ</p> <p>นายชำนาญ เกิดช่อ นายอักษราวิชญ์ โฉมศรี นายสมบุญ ฝรั่ง</p>	<p>คณะกรรมการผู้พัฒนาเนื้อหา วิชาธรรมวิจารณ์</p> <p>พระมหาจรัญ อุดตมธมฺโม พระมหาสุระศักดิ์ ธีรวุโธ นายสนธิญาณ รักษาภักดิ์ นายพลวัฒน์ ชุมสุข นายชำนาญ เกิดช่อ</p> <p>พิสูจน์อักษร</p> <p>พระมหาสุระศักดิ์ ธีรวุโธ</p> <p>ศิลปะ/ภาพประกอบ</p> <p>น.ส.กวีรญา มีมุข</p> <p>ออกแบบปก</p> <p>นายพิจิตร พรหมลี</p> <p>จัดรูปเล่ม</p> <p>นางสาวกรปภา อรัณยะนาถ</p> <p>คณะบรรณาธิการ</p> <p>ผศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร ผศ.ดร.สุเทพ พรหมเลิศ อาจารย์กฤต ศรียะอาจ</p>
---	---

คำนำ

หนังสือ “คู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก วิชาธรรมวิจารณ์” เป็นผลงานต่อเนื่องจากหนังสือ “คู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นโท วิชาธรรมวิภาค” ที่ตีพิมพ์ไปแล้ว เนื้อหาของหนังสือเป็นไปในแนวเดียวกัน คือ เน้นให้อ่านง่าย สำนวนสมัยใหม่ เหมาะสำหรับนักเรียนและผู้สนใจทั่วไป

เนื้อหาของหนังสือยึดตามแนวของหนังสือ ๔ เล่ม คือ ๑) ธรรมวิจารณ์ ๒) สมถกัมมัฏฐาน พระนิพนธ์ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ๓) สมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน พระนิพนธ์ของ พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เดช) และสมเด็จพระวันรัต (พุทธสิริ) ๔) มหาสติปัฏฐานสูตรและคิริมานนทสูตร พระนิพนธ์ของ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวโรดม) ซึ่งเป็นหลักสูตรสนามหลวง เนื่องจากสำนวนแปลบาลีในหนังสือดังกล่าวเป็นการเฉพาะจึงคงไว้ แล้วให้ดูเทียบพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแทน และหนังสือดังกล่าวท่านเขียนในทำนองพรรณนาโวหาร ผู้เขียนจึงจับประเด็นสำคัญมากกล่าวแบ่งให้เห็นเป็นหมวดๆ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักเรียนและผู้สนใจศึกษา นิยามศัพท์บางคำ ใช้ตามพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวโดยรวมเนื้อหาของหนังสือครอบคลุมตามหลักสูตรสนามหลวงทุกประการ

ดังนั้น หนังสือ “คู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก วิชาธรรมวิจารณ์” นี้ จึงเหมาะอย่างยิ่งสำหรับนักเรียนนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก ตลอดจนครูอาจารย์และผู้สนใจทั่วไป

คณะบรรณกรผู้พัฒนาเนื้อหาวิชาธรรมวิจารณ์

มีนาคม ๒๕๕๕

(๖) คู่มือนักเรียนและธรรมศึกษาชั้นเอก

ธรรมศึกษาชั้นเอก ให้เรียนเฉพาะหัวข้อธรรมต่อไปนี้

<p>ภาค ๑ ส่วนปรมัตถปฏิบัติ นิพพิทา</p> <p>ปฏิบัติแห่งนิพพิทา สังขาร อนิจจลักษณะ ทุกข์ลักษณะ อนัตตลักษณะ</p> <p>วิราคะ</p> <p>ไวพจน์แห่งวิราคะ ๘ อย่าง</p> <p>วิมุตติ</p> <p>วิมุตติ ๒ อย่าง วิมุตติ ๕ อย่าง</p> <p>วิสุทธิ</p> <p>วิปัสสนาญาณ ๘ อย่าง วิสุทธิ ๗ อย่าง</p> <p>สันติ</p> <p>ปฏิบัติแห่งสันติ</p> <p>นิพพาน</p> <p>มติแห่งลัทธิภายนอก มติพระพุทธศาสนา</p>	<p>บาลีแสดงปฏิบัติแห่งนิพพาน นิพพาน ๒ อย่าง</p> <p>บาลีแสดงสออุปาทิเสสนิพพาน บาลีแสดงอนุอุปาทิเสสนิพพาน บาลีแสดงนิพพานทั้ง ๒ นัย</p> <p>บาลีใช้ ปรินิพพาน หมายถึงอุปาทิเสส บาลีใช้ ปรินิพพุต แทน ปรินิพพาน มติปรารภพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ ปฏิบัติแห่งนิพพาน</p> <p>ภาค ๓ หัวใจสมถกัมมัฏฐาน</p> <p>กายคตาสติ เมตตา พุทธานุสสติ กสิณ จตุธาตุววัตถาน</p> <p>ภาค ๕ พระพุทธคุณ (ทั้งหมด)</p> <p>ภาค ๖ วิปัสสนากัมมัฏฐาน (ทั้งหมด)</p>
--	---

วิธีอ่านภาษาบาลีโดยย่อ

เพื่อสะดวกในการอ่านภาษาบาลีที่ปรากฏในคัมภีร์เล่มนี้ และเพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาภาษาบาลีต่อไป จึงขออธิบายวิธีอ่านโดยย่อ ดังนี้

เอถ ปสฺสเถมิ โลกั **จิตฺ** ราชรรูปมံ.

อ่านว่า เอถะ ปัสสะเถมิง โลกัง **จิต**ตั้ง ราชะระรูปะมัง

คำที่ขีดเส้นใต้ คือ ข้อพึงสังเกต

เอถ พยัญชนะที่ไม่มีสระอยู่ด้วย เช่น **ถ** ให้เติมสระอะที่ทำยพยัญชนะนั้น จึงเป็น **เถ**

ปสฺสเถมิ - พยัญชนะที่ไม่มีสระอยู่ด้วย แต่มีพยัญชนะที่มีจุดอยู่ข้างล่างตามหลัง เช่น **ปส** ให้เติมไม้หันอากาศไว้บนพยัญชนะนั้นจึงเป็น **ปัส**

- พยัญชนะที่มีนิคคหิต(วงกลมเล็กๆ) อยู่บนตัวอักษร เช่น **ม** ให้เติมไม้หันอากาศแทนนิคคหิต แล้วเพิ่ม **ง** จึงเป็น **มัง**

จิตฺ พยัญชนะที่มีสระอยู่ด้วย และมีพยัญชนะที่มีจุดอยู่ข้างล่างตามหลัง เช่น **จิต** ให้อ่านตามนั้น โดยจุดที่อยู่ข้างล่างตัวอักษรทำหน้าที่เพียงบอกว่าตัวอักษรนั้นเป็นตัวสะกด จึงเป็น **จิต** (อ่านว่า จิด)

(๘) คู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก

อุปฺปชฺชิตฺวา, วิมฺุตตสฺมิ, พฺรฺหฺม, สฺนฺติ, คฺรฺุ

อ่านว่า อุปฺปชฺชิตฺวา, วิมฺุตตสฺมิง, พฺรฺหฺมะยะ, สันติง, คะรุง

คำที่ขีดเส้นใต้ คือ ข้อพึงสังเกต

อุปฺปชฺชิตฺวา คำว่า **ชิตฺวา** ให้อ่านว่า **ชิตฺวา** (ต เป็นตัวสะกดของคำว่า ชิต และควบกล้ำกับคำว่า วา)

วิมฺุตตสฺมิ คำว่า **ตสฺมิ** ให้อ่านว่า **ตฺสฺมิง** (ส เป็นตัวสะกดของคำว่า ตฺส และควบกล้ำกับคำว่า มิง)

พฺรฺหฺม คำว่า **พฺรฺ** ให้อ่านว่า **พฺรฺ** (พ เป็นคำควบกล้ำกับคำว่า ฐ)

สฺนฺติ พยัญชนะที่มีสระอิและมีนิคคิตอยู่ด้วย เช่น **ติ** ให้แปลงนิคคิตเป็น ง จึงเป็น **ติง**

คฺรฺุ พยัญชนะที่มีสระอุและมีนิคคิตอยู่ด้วย เช่น **รุ** ให้แปลงนิคคิตเป็น ง จึงเป็น **รุง**

สารบัญ

คำปรารภ	(๓)
คำนำ	(๕)
วิธีอ่านภาษาบาลีโดยย่อ	(๗)
ธรรมวิจารณ์	
ความหมาย	๑
ความเป็นมา	๑

ภาค ๑ ส่วนปรมัตถปฏิบัติ

๑. นิพพิทา ความหน่าย	๒
อุทเทส	๒
ความหมายของคำว่า โลก	๓
เหตุผลที่พระพุทธเจ้าตรัสชวนให้ดูโลก	
อันวิจิตรตระการตา	๔
อาการสำรวจมจิต	๔
ปฏิบัติแห่งนิพพิทา	๖
อุทเทส	๖
สังขาร	๖
ลักษณะเสมอกันแห่งสังขาร ๓ อย่าง	๗
อนิจจลักษณะ หรือวิธีกำหนดรู้อนิจจตา ๓ อย่าง	๗
อาการแปรแห่งสังขาร ๓ อย่าง	๘

(๑๐) คู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก

ทุกขลักษณะ หรือวิธี	
กำหนดรู้ทุกขตา ๑๐ อย่าง	๙
อนัตตลักษณะ หรือวิธี	
กำหนดรู้อนัตตตา ๕ อย่าง	๑๑
ความหมายของคำว่า อนัตตา	๑๑
สังขะ ๒ อย่าง	๑๒
๒. วิราคะ ความสิ้นกำหนด	๑๓
อุทเทส	๑๓
ไวพจน์แห่งวิราคะ ๘ อย่าง	๑๓
อารมณ์อันย่วยวนให้เกิดความเมา ๑๐ อย่าง	๑๔
๓. วิมุตติ ความหลุดพ้น	๑๗
อุทเทส	๑๗
ความหมายของอาสวะ	๑๘
อาสวะ ๓ อย่าง	๑๘
ความหมายของวิมุตติในแต่ละอุทเทส	๑๘
วิมุตติ ๒ อย่าง	๑๘
วิมุตติ ๕ อย่าง	๑๙
๔. วิสุทธิติ ความหมดจด	๒๐
อุทเทส	๒๐
ความเชื่อเรื่องบาปและ	
ความพ้นจากบาปของลัทธิต่างๆ	๒๑

วิปัสสนาญาณ ๙ อย่าง	๒๑
มรรคมืดมัว ๘ อย่าง	๒๒
วิสุทธิ ๗ อย่าง	๒๓
จัดมรรคมืดมัว ๘ อย่างเข้าในวิสุทธิ ๗ อย่าง	๒๓
๕. สันติ ความสงบ	๒๕
อุทเทส	๒๕
สันติเป็นไปในไตรทวาร	๒๕
สันติภายนอก สันติภายใน	๒๖
สุข ๖ อย่าง	๒๖
บัญญัติกามคุณ	๒๗
ปฏิบัติแห่งสันติ	๒๘
๖. นิพพาน ความดับทุกข์	๓๐
อุทเทส	๓๐
ความหมายของคำว่า นิพพาน	๓๑
มติแห่งลัทธิภายนอก	๓๑
มติพระพุทธรศาสนา	๓๒
บาลีแสดงปฏิบัติแห่งนิพพาน	๓๔
นิพพาน ๒ อย่าง	๓๖
บาลีแสดงอุปาทิเสสนิพพาน	๓๗
บาลีแสดงอนุปาทิเสสนิพพาน	๓๘
บาลีแสดงนิพพานทั้ง ๒ นัย	๓๙

(๑๒) คู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก

บาลีใช้ ปรินิพพาน หมายอนุปาติเสส	๔๐
บาลีใช้ ปรินิพพุต แทน ปรินิพพาน	๔๑
มติปรารภพระพุทธเจ้าหลายพระองค์	๔๓
ปฏิบัติแห่งนิพพาน	๔๔
สรุปความ	๔๕
แนวถามตอบจากข้อสอบสนามหลวง	๔๗

ภาค ๒ ส่วนสังสารวัฏ

คติ	๔๙
อุทเทส	๔๙
คติ ๒ อย่าง	๕๐
ทุกคติ ๒ อย่าง	๕๑
ทุกคติ ๓ อย่าง	๕๑
ทุกคติอีก ๓ อย่าง	๕๒
ทุกคติ ๔ อย่าง	๕๒
อธิบาย ๔ อย่าง	๕๒
สุคติ ๒ อย่าง	๕๓
สุคติอีก ๒ อย่าง	๕๓
อธิบายศัพท์ว่า “นिरยะ”	๕๔
ปัญจพิณพันธนะ หรือเครื่องตริง ๕ อย่าง	๕๔
แนวทางวิจารณ์เรื่องนिरยะ ๓ อย่าง	๕๕
นिरยะ ๑๐ อย่าง	๕๕

ตีรัจฉานโยนิ หรือกำเนิดสัตว์ตีรัจฉาน ๕ อย่าง	๕๖
สัตว์ตีรัจฉานประเภทเสือกคณาน ๗ จำพวก	๕๖
อธิบายศัพท์ว่า “ปิดติวิสัย”	๕๗
เปรต ๔ จำพวก	๕๗
แนวถามตอบจากข้อสอบสนามหลวง	๕๙

ภาค ๓ หัวใจสมถกัมมัฏฐาน

(๑) กายคตาสติ	๖๒
ตจปัญจกัมมัฏฐาน หรือมุลกัมมัฏฐาน	๖๒
(๒) เมตตา	๖๔
(๓) พุทธานุสสติ	๖๕
(๔) กสิณ	๖๖
(๕) จตุธาตุวัตถาน	๖๖
แนวถามตอบจากข้อสอบสนามหลวง	๖๙

ภาค ๔ สมถภาวนา

(๑) อารมณ์ของสมถภาวนา ๒ นัย	๗๒
(๒) กสิณ ๑๐ อย่าง	๗๓
(๓) อสุภะ ๑๐ อย่าง	๗๕
(๔) อนุสสติ ๑๐ อย่าง	๗๘
(๕) พรหมวิหาร ๔ อย่าง	๙๑
(๖) อาหาเรปฏิกูลสัญญา	๙๒

(๑๕) คู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก

(๗) จตุธาตुวัตถถาน	๙๓
(๘) อรูป ๔ อย่าง	๙๔
(๙) จริต ๖ อย่าง	๙๖
ธรรมที่คนราคจริตควรเจริญ ๑๑ อย่าง	๙๗
ธรรมที่คนโทสจริตควรเจริญ ๘ อย่าง	๙๗
ธรรมที่คนโมหจริตและคนวิตกจริตควรเจริญ ๙๗	๙๗
ธรรมที่คนสังขธาจริตควรเจริญ ๖ อย่าง	๙๗
ธรรมที่คนพุทธิจริตควรเจริญ ๔ อย่าง	๙๘
ธรรมที่เหมาะสมแก่คนทั้ง ๖ จริต	๙๘
(๑๐) ฌานและสมาบัติ	๙๘
ฌาน ๒ อย่าง	๙๘
สมาบัติ ๒ อย่าง	๙๙
อนุบุพพิหารสมาบัติ ๙ อย่าง	๙๙
แนวถามตอบจากข้อสอบสนามหลวง	๑๐๐

ภาค ๕ พระพุทธคุณ

(๑) อรหิ	๑๐๒
(๒) สมมาสมพุทธิ	๑๐๒
ลักษณะของผู้ที่บุคคลควร	
เคารพนับถือ ๓ อย่าง	๑๐๓
(๓) วิชชาจรณสมปนฺโน	๑๐๓
ทุกข์ ๓ อย่าง	๑๐๔

	วิปัสสนาญาณ	๑๐๔
(๔)	สุคติ	๑๐๕
	คน ๔ จำพวก	๑๐๖
	ความปรารถนาของพระเจ้าพิมพิสาร	
	๕ ประการ	๑๐๗
	ผู้ที่เกิดมาเพื่อประโยชน์สุขแก่เทวดา	
	และมนุษย์ ๒ จำพวก	๑๐๘
(๕)	โลกวิทู	๑๐๘
(๖)	อนุตตโร บุริสทมมสารถิ	๑๐๘
	องค์แห่งเสนาหรือกองทัพ ๔ อย่าง	๑๐๙
(๗)	สตุถา เทวมนุสฺसानิ	๑๐๙
	พระพุทธรูปที่ทรงสั่งสอน	
	พุทธรูป ๔ อย่าง	๑๐๙
(๘)	พทุโธ	๑๑๐
	ผู้หลับ	๑๑๐
	ผู้ตื่น	๑๑๐
	ผู้ปลุก	๑๑๐
(๙)	ภควา	๑๑๐
	นรหคุณคาถา	๑๑๒
	ภคธรรม ๖ อย่าง	๑๑๒
	แนวถามตอบจากข้อสอบสนามหลวง	๑๑๓

(๑๖) คู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก

ภาค ๖ วิปัสสนากัมมัฏฐาน

(๑) ภาวนา ๒ อย่าง	๑๑๕
(๒) วิปัสสนาปัญญา	๑๑๕
(๓) วิธีเจริญวิปัสสนา	๑๑๖
(๔) ฐานะที่ผู้เจริญวิปัสสนาพึงรู้ก่อน ๖ อย่าง	๑๑๖
(๕) เหตุแห่งรูป ๔ อย่าง	๑๑๙
(๖) วิธีพิจารณาสังขารยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์	๑๒๐
(๗) วิปัสสนาญาณ ๙ อย่าง	๑๒๑
(๘) อานิสงส์แห่งวิปัสสนา	๑๒๗
(๙) ลักษณะ กิจ ผลของวิปัสสนา	๑๒๙
แนวถามตอบจากข้อสอบสนามหลวง	๑๓๐

ภาค ๗ วิปัสสยถา

(๑) วิปัสสย และวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งวิปัสสย	๑๓๔
(๒) สามัญญลักษณะ ๓ อย่าง	๑๓๖
(๓) อุปมาแห่งชีวิตมนุษย์ในอภิสวรร ๗ อย่าง	๑๓๖
แนวถามตอบจากข้อสอบสนามหลวง	๑๓๙

ภาค ๘ พระติลลิกขณกถา

(๑) อมาตยาปุตติกภัย หรืออัปปาฏิโกค	๑๔๑
(๒) นัยที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน พุทธบริษัท ๒ อย่าง	๑๔๒

- (๓) ฐานะที่ผู้จะเจริญดีลักษณะานุปัสสนา
พึงรู้จักก่อน ๖ อย่าง ๑๔๔
- (๔) ธรรมที่ทำให้บุคคลถือเอาแก่นสาร
แห่งร่างกายได้ ๕ อย่าง ๑๔๕
- แนวถามตอบจากข้อสอบสนามหลวง ๑๔๖

ภาค ๙ มหาสติปัฏฐานสูตร

- (๑) อุตเทส ๑๔๘
- (๒) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑๔๘
- อานาปานบรรพ ๑๕๐
- อิริยาปถบรรพ ๑๕๐
- สัมปชัญญะบรรพ ๑๕๑
- ปฏิกุลบรรพ ๑๕๒
- ธาคูบรรพ ๑๕๓
- นวสีวธิกายบรรพ ๑๕๓
- (๓) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑๕๔
- (๔) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑๕๕
- (๕) ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑๕๖
- นীরถบรรพ ๑๕๖
- ชั้นถบรรพ ๑๖๐
- อายตนะบรรพ ๑๖๒
- โพชฌงค์บรรพ ๑๖๖

(๑๘) คู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก

สังขบรรพ	๑๖๙
(๖) อานิสงส์ของการเจริญสติปัฏฐาน	๑๗๗
แนวถามตอบจากข้อสอบสนามหลวง	๑๗๘

ภาค ๑๐ ศิริมานนทสูตร

สัญญา ๑๐ อย่าง	๑๘๑
อนิจสัญญา	๑๘๑
อนัตตสัญญา	๑๘๒
อสุภสัญญา	๑๘๒
อาทีนวสัญญา	๑๘๓
ปหานสัญญา	๑๘๓
วิราคสัญญา	๑๘๓
นิโรธสัญญา	๑๘๓
สัพพะโลเกอนภิตตสัญญา	๑๘๓
สัพพะสังขาระสุอนิจจสัญญา	๑๘๓
อานาปานสติ ๑๖ ชั้น	๑๘๔
แนวถามตอบจากข้อสอบสนามหลวง	๑๘๗

ปัญหาและเฉลยวิชาธรรม นักธรรมชั้นเอก พ.ศ. ๒๕๕๑	๑๘๙
ปัญหาและเฉลยวิชาธรรม ธรรมศึกษาชั้นเอก พ.ศ. ๒๕๕๑	๑๙๓
ปัญหาและเฉลยวิชาธรรม นักธรรมชั้นเอก พ.ศ. ๒๕๕๒	๒๐๒

วิชาธรรมวิจารณ์ (๑๙)

ปัญหาและเฉลยวิชาธรรม ธรรมศึกษาชั้นเอก พ.ศ. ๒๕๕๒ ๒๐๗

ปัญหาและเฉลยวิชาธรรม นักธรรมชั้นเอก พ.ศ. ๒๕๕๓ ๒๑๖

ปัญหาและเฉลยวิชาธรรม ธรรมศึกษาชั้นเอก พ.ศ. ๒๕๕๓ ๒๒๑

บรรณานุกรม ๒๓๐

ภาคผนวก : อักษรย่อบอกชื่อคัมภีร์ ๒๓๓

วิธีอ่านอักษรย่อในเล่ม ๒๓๔

คณะบรรณกรผู้พัฒนาวิชาธรรมวิจารณ์ ๒๓๕

คณะบรรณาธิการวิชาธรรมวิจารณ์ ๒๓๖

ธรรมวิจารณ์

ความหมาย

ธรรมวิจารณ์ หมายถึงการเลือกเฟ้นธรรมขึ้นมาพิจารณาหาความถูกต้องทั้งในด้านความหมาย และความสมจริง

ความเป็นมา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเห็นว่าอนาคตสังฆธรรมปฏิรูปจะเกิดขึ้นอย่างเลียงไม่ได้ จึงรจนาหนังสือธรรมวิจารณ์ขึ้น โดยทรงวิจารณ์ตามศัพท์ตามความในท้องเรื่อง แล้วทรงหาหลักฐานอื่นๆ มาประกอบ เพื่อเป็นแนวทางพิจารณาเลือกเฟ้นธรรมสำหรับผู้สนใจศึกษาธรรม ทรงแสดงเหตุผลไว้ในคำนำของหนังสือธรรมวิจารณ์ว่า “ผู้ศึกษาธรรมควรพิจารณาสอดส่องให้รู้ว่า เรื่องนั้นมุ่งกล่าวด้วยหมายอย่างไร สมหรือฝืนคติธรรมดา เหมือนกันหรือแย้งกันกับเรื่องอื่น” หนังสือธรรมวิจารณ์นี้ ได้รับยกย่องให้เป็นหลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก และใช้ต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ภาค ๑ ส่วนปรหมัตถปฏิบัติ

(ส่วนที่เป็นข้อปฏิบัติเพื่อประโยชน์อันยอดเยี่ยม)

๑. นิพพิทา ความหน่าย

อุทเทส (หัวข้อ)

(๑) เถถ ปสฺสณิมิ โลกํ จิตฺตํ ราชฺรณฺูปมํ

ยตุถ พาลา วิสีทฺนฺติ นตฺถิ สงฺโค วิชานตฺ.

ผู้ทั้งหลายจงมาดูโลกนี้ อันตระการตาดุจราชรถ ที่พวก
คนเขลาหมกอยู่ แต่พวกผู้รู้หาข้องอยู่ไม่^๑

(๒) เย จิตฺตํ สญฺญเมสฺสนฺติ โมกฺขณฺติ มารพฺนฺธนา.

ผู้ใดจักระวังจิต ผู้นั้นจักพ้นจากบ่วงแห่งมาร^๒

^๑ ดูสำนวนเทียบใน ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๗๑/๘๖.

^๒ ดูสำนวนเทียบใน ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๗/๓๗.

อธิบายความหมายแห่งอุทเทส

ความหมายของคำว่า โลก

โลกในที่นี้มี ๒ ความหมาย คือ

๑. ความหมายโดยตรง ได้แก่ แผ่นดินเป็นที่อาศัย
๒. ความหมายโดยอ้อม ได้แก่ หมู่สัตว์ผู้อาศัย

แผ่นดินเป็นที่อาศัย เกิดมีเองตามธรรมชาติ มีลักษณะต่างๆ กัน เช่น เป็นที่ราบ เป็นที่ลุ่ม เป็นที่สูง เป็นภูเขา สรุปรวมได้แก่ธรรมชาติที่รายล้อมอยู่รอบตัวเรา ซึ่งเป็นสิ่งไม่มีชีวิต ไม่มีวิญญาณครอง

หมู่สัตว์ผู้อาศัย แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) มนุษย์
๒) สัตว์ดิรัจฉาน

๔ คู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก

หมู่มนุษยย์ย่อมมีลักษณะต่างๆ กัน โดยสัญชาติ ภาษา รูปพรรณสัณฐาน อธิยาศัย คุณธรรมภายใน เป็นคนดี คนเลว เป็นคนชั้นสูง เป็นคนชั้นต่ำ เป็นคนมั่งมี ยากจน ตามกำลังกรรมที่ จำแนกจัดสรรให้

สัตว์ดิรัจฉานย่อมมีลักษณะต่างๆ กัน โดยมีจตุรบาท (สี่เท้า) บ้าง ทวิบาท (สองเท้า) บ้าง พหุบาท (เท้ามาก) บ้าง อบาท (ไม่มีเท้า) บ้าง เป็นสัตว์เกิดในครรภ์บ้าง เป็นสัตว์เกิดในฟองไข่บ้าง เป็นสัตว์กินเนื้อบ้าง เป็นสัตว์กินพืชบ้าง

สรุปรวม หมู่สัตว์ผู้อาศัย ได้แก่ สิ่งมีชีวิตทุกชนิดที่อาศัยอยู่ในโลก

เหตุผลที่พระพุทธเจ้าตรัสชวนให้ดูโลกอันตระการตา

พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสชวนให้ดูโลกอันตระการตา เปรียบด้วยราชรถอันงดงามวิจิตร เพื่อทรงปลุกใจให้หยิ่งเห็นคุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์แห่งสิ่งนั้นๆ มิใช่เพื่อให้หลงชม

อาการสำรวมจิต

ผู้สำรวมจิต ไม่ปล่อยจิตให้เพเลิดเพลिनไปในสิ่งอันล่อใจต่างๆ ย่อมพ้นจากบ่วงแห่งมารได้ อาการสำรวมจิตมี ๓ ประการ คือ

๑. สำรวมอินทรีย์

๒. มนสิการอสุภกัมมฐาน กายคตาสติ และมรณสติ